محمد اشرف راشدي

اعجاز شاه راشديءَ جي بيتن ۾ ٻوليءَ ۽ گرامر جو اڀياس

A study of language and grammar in the poetry of Ejaz Shah Rashidi

Abstract:

Ejaz Shah Rashidi is one of the most important poets of the 20th century of Sindh. Syed Mohiuddin ‘Aijaz Shah Rashidi’ was born in the village of Pir Jhando district Matari in 1929. He followed the path of the great poets of Sindh and developed creative ideas. His collection of poetry is called "Sukhn-i-Aijaz" which is based on classical literary genres such as poems, Kafi, Ghazal, harf, elegy and verse fable. His creative literary work is the reflection of enormous subtleties of complex mystical thoughts.

Ejaz Shah's poetry is replete with linguistic qualities that demonstrate his in-depth understanding of the correct use of pronouns, interjections, prepositions, phrases, and sayings & proverbs in accordance with the rules of Sindhi language grammar and composition. His usage of correct Sindhi grammatical elements and parts of speech exhibits his grasp of Sindhi. In addition, the context, grammar, and idiom of his lyrics are revealed through linguistic analysis of his poems. Among his poetry, the majority of sindhi dialects reflect the central region, i.e. Sahiti Pargana, with certain Lari dialects being present. The uniqueness and purity of his linguistic expression and depiction are evident in his poems which shows his love with the Sindhi language. This article examines the linguistic and grammatical features of his verses.

Keywords: *Grammar, composition, language usage, dialect, lyrics*

اعجاز شاهه راشدي سنڌ جي ويهين صديءَ جي اهم شاعرن مان هڪ آهي. سندس پورو نالو سيد محي الدين ’اعجاز شاهه راشدي‘ آهي، سندس جنم سنڌ جي وچولي واري ڀاڱي، ضلعي مٽياري، تعلقي نيوسعيدآباد. ڳوٺ پير جھنڊي وارو ۾

1929ع ڌاري ٿيو. سندس شاعريءَ جو مجموعو ’سخن اعجاز‘ بيتن، وائين، ڪافين، غزلن، سي حرفين ۽ ڏوهيڙن جهڙين ڪلاسيڪل صنفن جو مجموعو آهي. جنهن ۾ بيشمار گوناگون موضوعن جي اُپٽار ملي ٿي.

هن مقالي ۾ سندس بيتن ۾ ٻولي ۽ گرامر جي خوبين جو اڀياس پيش ڪيو آهي. سندس بيتَ سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻي بيهڪ موجب حالت جري، ضميري پڇاڙين، اصطلاحن، پهاڪن ۽ چوڻين جهڙين خوبين سان ٽمٽار آهن. جنهن مان ثابت ٿئي ٿو تہ شاعر کي پنهنجي مادري ٻوليءَ تي عُبور حاصل هو. ۽ سندس بيتن جي لسانياتي مطالعي مان بيتن جي لهجي ۽ محاوري جي پروڙ پڻ پوي ٿي. بيتن ۾ اڪثر وچولي علائقي يعني ساهتي پرڳڻي وارو لهجو ۽ ڪٿي ڪٿي لاڙي لهجو پڻ ملي ٿو. وتس ٻوليءَ جو نج پڻو ۽ سنڌي پڻو نمايان نظر اچي ٿو.

ڪوبہ عوامي شاعر پنهنجي ٻوليءَ ۽ ان جي درست استعمال کان چڱيءَ ريت واقف هوندو آهي جنهن ڪري سندس ڪلام ۾ ٻولي ۽ گرامر جو استعمال بي ساختہ هوندو آهي. اعجاز راشديءَ وٽ بہ ٻوليءَ جون نحوي بناوتون ۽ فطري خوبيون آسمان ۾ تارن جيان جرڪي رهيون آهن. علم نحويات بابت ڊاڪٽر غلام علي الانا لِکيو آهي تہ:

> علم نحو يا نحويات مان مراد اهو علم آهي، جنهن جي مطالعي مان، فقرن ۽ جملن ۾ لفظن جي بيهڪ ۽ سٽاء جي خبر پوي ٿي. هن علم جي مدد سان ٻوليءَ ۾ اسمن، فعلن، ضميرن ۽ صفتن جي عدد، جنس ۽ حالت مان گردان يا ڦيرن جي پڻ خبر پوي ٿي. انهيءَ ڪري علم نحو جي مدد سان جملي ۾ ڪم آندل لفظن جي جملي اندر ترتيب يا تنظيم، لفظن جو مناسب انتخاب ۽ لفظن جي هڪٻئي سان لاڳاپي جي خبر پوي ٿي.“(1)

اسم معطوفہ (ماضي معطوفي)(Conjuctive participate)

”اسم معطوفہ جي بنائڻ لاءِ ڌاتوءَ جي پويان اِي، اي، يو يا ۽ يون وغيره جون پڇاڙيون ملايون ويندڙيون آهن.“(2)

مثال: 1. سو ساراهہ سچو ڌڻي، **چئي** حمد حڪيم. (شاهہ سائين)

2. جان **وڃين** تان ويہ، نہ تہ وٺيو واٽ وانءُ تون. (شاهہ سائين)

اعجاز راشدي جي بيتن ۾ اسم معطوفيہ جا ڪجهہ مثال (جيڪو ’سخن اعجاز‘ مان ورتل آهن):

1. سي **ڏسي** ڏيهہ، ٿيا راٽا ۾ ڪاٽا. (ص 751)

2. **ساريو** ساري رات، سر تيون ڪريان صبح. (ص 756)

3. اهي ڳالهيون اعجاز چئي، **پئي ڪري** ۾ ڳري. (ص 786)

4. هاري حمدالله **چئي**، هر هٽ ۾ ڪِج. (3)

اسم حاليہ: (Present Participate)

مثال: 1. منڊ پيئندي مون، ساجن سهي سجاتو. (شاهہ سائين)

2. تِتي طبيبن، چاڪ چڪندي چڙيا. (شاهہ سائين)

اعجاز راشدي جي بيتن ۾ استعمال:

1. چُنيءَ پاند پِنو **هاريندي** آب اکين مان. (ص 782)

2. رئندي گذري راتڙي، **سڪندي** لهي سج.(ص 756)

3. **واڪيندي** واءَ جان، ووڙي وندر ورڙا. (ص 789)

اسم مفعول: 1. مٿا مهاين جا، **پيا** نہ ڏسين پٽ. (شاهہ سائين)

2. وحده جي **وڍيا**، الاالله اڌ ڪيا. (شاهہ سائين)

3. اچي لہ اعجاز چئي، مون **سڪايل** جي سار. (ص 474)

4. ڪين اُجهائي **سگهيا**، تنهن کي سپ ساغر. (ص 716)

5. جي مرٽئون اڳي مري **ٿيا**، هوندا سي حيات. (ص 716)

6. **سڙيا** سوز فراق ۾ سينا جن سندا. (ص 718)

اسم تصغير:

اهو اسم جنهن مان خبر پوي تہ ڪنهن شيءَ کي سندس اصلي حيثيت کان گهٽائي، ننڍو ڪري بيان ڪيو ويو آهي، تنهن کي اسم تصغير يا مصغر چئبو آهي. مثال: ٻارڙو، راتڙي، گلڙا.(4)

پير اعجاز جي بيتن ۾ پڻ اسم تصغير جو استعمال ملي ٿو جيئن: هينئڙو، جيئڙو، جوڳيئڙا، هٿڙا، سڏڙا، سنڌڙي، راتڙي، ڳالهڙيون وغيره اهڙن اسمن جو سندس بيتن ۾ هن ريت استعمال ملي ٿو.

واحد مذڪر: 1. جڏهن **هينئڙو** هلي پيو، تڏهن لتو پنڌ پيرن تان. (ص 682)

2. منهنجو توريءَ ميندرا، **جيئڙو** ناهي جاءِ. (ص 753)

جمع مذڪر: 3. هو **جوڳيئڙا** جامع، هئا هيرا ڪ حق جا. (ص 778)
4. **هٿڙا** هوت حبيب جا، آهن چورن لاءِ چائون. (ص 727)
5. سائين تون سُٽيج، سُتت منهنجا **سڏڙا**. (ص 700)
واحد موئنث: 6. **سنڌڙي** سونهاري، رحمت جنهن تي رب جي. (ص 734)
7. رئندي گذري **راتڙي** سڪندي لهي سج. (ص 756)
جمع مؤنث: 8. فقيرن فدا، ٻہ تي ڪيون **ڳالهڙيون**.(ص 709)

متصل ضمير، ضميري پڇاڙيون:

ضميري پڇاڙيون جيڪي اسم کي وري وري استعمال ڪرڻ کان بچڻ لاءِ اسم جي بدران يعني ضمير طور استعمال ڪيون ويندريون آهن. ”اهي ضميري نشانيون جيڪي، اسم، فعل يا حرف جر جي پويان ملايون وڃن، ضمير خالص جو ڪم ڏين، تن کي ضمير متصل ٿو چئجي.(5)

مثال طور: 1. **پٽم** ڪالهہ آيو. 2. بابو پيسہ **ڏينديءِ**.
3. تو **وٽس** چا ڏٺو. 4. **ڪيس** پنج روپيہ ڏي.

اعجاز راشديءَ جي بيتن ۾ ضميري پڇاڙين جا ڪجهہ نمونا:

	بيت جي سٽ	گردان	پڇاڙي	ضمير	زمان
1	اوڳي عشق اعجاز چئي، نرمل سان **نپاءِ**.	نپاءِ (تون نپاءِ)	ءِ	حاضر واحد	حاضر امر
2	جنهن مان راٺو راضي ٿئي، سا مت نہ **اچيم** مُور.	اچيم (مون کي)	م	متڪلم واحد	ماضي
3	هڪ هٿان مون هوت ويو، ٻيو سر تيون **سهائين**.	سهائين (اهي سهائين)	ن	غائب جمع	ماضي
4	**لڳيوَ** ڪا لپيٽَ، اديون اهڙي اعجاز چئي.	لڳيوَ (اوهان کي)	وَ	حاضر جمع	ماضي
5	ور ولهيءَ جا وَلها، **پريم** سُٽيِ پُڪار.	پريم (منهنجا پرين)	م	متڪلم واحد	**مستقبل**
6	ڪيڏهن وجان ڪنهن کي چوان، **ڪُنيس** بي قصور.	ڪُنيس (آئون ڪُنيِ)	س	متڪلم واحد	ماضي

فعل متعدي مجهوُل:

ڌاتوُ	مجهولي	صورت ضميري	پڇاڙي
لِکُ	اج	اي	= لکجي.
وٺ	اج	اي	= وٺجي.

مثال: سُپيرين جي سوُر جي، ماڻهن **ڏجي** نہ منجهہ. (شاهہ سائين)

اعجاز راشدي جي بيتن مان مثال:

1. صوفي سوئي **چئجي**، جنهن جو ماءُ نہ پيءُ. (ص 670)
2. جي آويءَ جي اسرار کان، ڪُنير **هجي** آگاهہ (ص 793)
3. ٻيلي **ٿجي** نہ ٻچو رزق ڪاڻ راڄ جو. (ہ 793)
4. بخش **ڪجان** بدڪار کي، جيڪو ڏسين ڏوهہ
5. مون ۾ عيب انبوهہ **ٿجان** ڍڪ ڍِليءَ جو. (ص 767)

مرڪب فعل:

1. **مُرڪان ٻهڪان** مُنهَن ۾، چِت ۾ رهان چوُر. (ص 654)
2. هو ڏس جنهين جو ڏوُر، سو **ڏوري ڏِٺئون** ڏِيل ۾.
3. رندِي رِيت رسم جو **ساري سِک** سبق. (ص 658)
4. يارانو يڪتائيءَ سان، **لائي نيائي**. (ص 669)

ظرف:

> ظرف اهو لفظ آهي، جنهن مان وقت، جاءِ يا هنڌ، طرف، ريت، قدر يا انداز ۽ مقدار ۽ اقرار يا انڪار جي معنيٰ نڪري، ۽ جنهنجو جملي مان فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳاپو هجي. (6)

اعجاز راشديءَ جي بيتن ۾ ظرف جا ڪيترائي قسم ملن ٿا جن ۾ ظرف زمان، مڪان، تميز مقدار، اقراري ۽ انڪاري اچي وڃن ٿا. هتي سندس بيتن مان مختصر مثال پيش ڪجن ٿا:

ظرف مڪان:

1. **پري** ٻہ ٿيان نہ پرينءَ کان، **ويجهو** وڃڻ نہ پانيان. (ص 654)
2. **هنڌ هنڌ** حُسن حبيب جو هنڌ هنڌ ظهور حضور. (ص 656)

3. تہ نيٽن ڪان **نيڙو** پسين، جت ڪٿ رب جليل. (ص 658)

4. **جيڏهن ڪيڏهن** تون، جاني آهين جڳ ۾. (ص 658)

ظرف زمان:

1. تو جَهِڙي ڏِنيِ **گهلہ**، آهيان **اڄ** بہ اهڙي اعجاز چئي. (ص 760)

2. نہ تہ **اڳيهي** هونديَم اُڄَ، اعجاز آريءَ ڄامَ جيِ. (ص 781)

3. هر رنگَ ۾ **هرَ هرَ** وَسي، هر رنگ وسٺهار. (ص657)

4. ڪر روشن ربوبيت جو ڏيو **راتو ڏينهُن**. (ص 658)

ظرف تميز:

1. ڏُنڏيارن دوُر، **پاڻان** ڄاتو پرينءَ کي. (ص 656)

2. وحدت جي واڪاڻ ۾، وڏ ڦُڙي **جيئن** وس. (ص 657)

3. الزام ڏريان اعجاز چئي، ڪيچيئڙن تي **ڪوهہ** (ص 775)

4. وڏي آهي وَٿ، **لاشڪ** حال همه جو. (ص 660)

ظرف مقدار:

1. **سڀ** ۾ تنهنجون سُپرين، **سهسين** ٿيون صفتون. (ص 658)

2. هاڙهي ڪاڙهي حب ۾، **ٻڏائين** هَڏ ٻرن. (ص 788)

3. **مڙئي** آ معبود، پڳي اوٿ عبديت جي. (ص 660)

4. هن جو هڪڙو **ترِ**، هوڏهن ڪوڙ ڪستورين جا. (ص 692)

ظرف اقراري:

1. پالين سي **پلي**، جي واچين ٿا ڪنهن ورَ سان.

2. سو **پلي** سڏائي صوفي **مَر** تصوف سان. (ص 669)

3. هوُ **مَر** هجن شهباز، تون جهرڪي تہ جهرڪيِ **سهيِ**. (ص 672)

ظرف انڪاري:

1. ويچو وِتيِ **ناهِ** پورا پُلج ڪيِم ڪيِ. (ص 659)

2. اسين بہ سوُ بسو هن ريءَ **نہ** آهيون هڏهين.

3. لاهہ **مَ** لاڳاپو، پيچ **مَ** پيرو ڪاڪ تان. (ص759)

4. جو سيني بہ سيني پُڇي، سو **ڪونهي** ڪتابن ۾. (7)

حالت جري:

سنڌي ويا ڪرڻ جي ماهرن، حالت جريءَ جو هڪ روپ حالت اپادان به سمجهايو آهي. انهي ڏس ۾ ڊاڪٽر الانا لکي ٿو ته:

سنڌي زبان جي معياري محاوري موجب حالت آپادان جي ڦيري لاءِ، اسم، ضمير يا ظرف جي پويان مان ۽ کان وغيره حرف جر ملايا ويندا آهن. پر اُترادي لهجي ۾ مان جي بدران مئون، ۽ کان جي بدران ڪئون، حرف جر ڪم آندا ويندا آهن. لاڙي لهجي ۾ مان ۽ کان جي بدران آ يا آن حرف جر جون نشانيون ملايون ونديون آهن. لطيف جي ڪلام ۾ حالت آپادان جي صورت لاڙي ۽ اترادي لهجن واري آهي.

مثال طور: حالت جري

1. **ملڪنئا** مهد هئي، توڏي جي تنوارَ. (ملڪنئا = ملڪن کان)
2. پاهوهي هيڪار، **مونهان** پڇيو سڄڻين. (مونهان = مون کان)

"آئون" جو مثال:

1. تان مچ محمد ڪارڻي، **نرتئون** منجهان نينهُن. (نرتئون=نرت مان، نرت سان) (8)

اهڙي ريت اعجاز راشدي جي بيتن ۾ به حالت جريءَ جو روپ آپادان پڻ ملي ٿو جنهن مان هيٺ ڪجهه نمونا ڏجن ٿا.

1. **تهان** پوءِ تسڪين سان، لاهِ قلب جي ڪس. (تهان = تنهن کان) (ص 657)
2. طالب ٿيا توحيد جا، سي **ميثاقان** مانجهي. (ميثاقان=ميثاق کان) (ص 718)
3. نڪا اج نہ ڪالهہ ميان، **ازلان** اڳي جاڻ. (ازلان = ازل کان) (ص 733)
4. تني جي **منان**، پيو اکر اُجهي ڪين ڪي. (منان = من مان) (ص 662)

آئون جو استعمال:

1. مُنهُن پنيورئون موڙ، تہ پسين هوت حبيب کي. (پنيورئون=پنيور کان) (ص 776)
2. آيا اعجاز الستئون، هن برهمڻ تي بار. (الستئون = الست کان)
3. پڙهي پروڙج، روحئون رسالو شاهہ جو. (روحئون = روح سان) (9)

اهڙيءَ طرح پير اعجاز راشديءَ جا بيت حالت جري جي خوبيءَ سان ٽمٽار آهن. جنهن سان شاعر جو ٻوليءَ تي ملڪو هئڻ جي ثابتي ۽ سندس لهجي جي پروڙ پوي ٿي. سندس بيتن ۾ اڪثر وچولي علائقي يعني ساهتي پرڳڻي وارو لهجو ۽ ڪٿي ڪٿي لاڙي لهجو پڻ ملي ٿو. ان جي بر عڪس اُترادي لهجو سندس بيتن ۾ بنهہِ گهٽ نظر اچي ٿو. ڇاڪاڻ سندس ڳوٺ درگاهہ شريف پير جهنڊي وارو سنڌ جي وچولي واري ڀاڱي ۾

واقع آهي. پر سندس ناناڻا لاڙ پاسي جا هئا، ان کان علاوه سندن وڏن بزرگن جا فقير ۽ عقيدتمند سڄي سنڌ ۾ هئا. جنهن ڪري سندن اچڻ وڃڻ ۽ گهمڻ سڄي سنڌ ۾ ٿيو آهي اهڙي اثر هيٺ سندس بيتن ۾ سنڌ جا ٻئي لهجا ملن ٿا.

حالت اضافت:

”علم صرف جي مطالعي دوران جڏهن مرڪب لفظن جو اڀياس ڪجي ٿو تڏهن معلوم ٿو ٿئي ته، سنڌي زبان جي پنهنجي صرفيائي نظام ۾ زير اضافت جي بدران زبر اضافت موجود آهي.

مثال طور: گهرَ ڏٿي = يعني گهرَ جو ڏٿي.

(هتي ”ر“ جي مٿان زبر جو حرف اضافت جي معنيٰ ۾ ڪم آندل آهي.) لطيف جي ڪلام ۾ حالت اضافت جو اڀياس ڪندي زبر اضافت جا ڪيترائي مثال ملن ٿا.“ (10)

1. عاشقَ **زهرَ پياڪَ**، وِهڙِسي وِهسن گهڻو. (زهرَ پياڪَ) زهرَ جا پياڪَ.
2. ته سنڌي **دوزخ باهه** تو اوڏيائي نه اچي. (دوزخ باهه) دوزخ جي باهه

اعجاز راشديءَ جي بيتن ۾ زبر اضافت جو استعمال:

1. **ڇپرَ ڏٿيءَ** جي ڇڪَ، بيزار ڪئي پنيور کان. (ڇپرَ ڏٿيءَ) ڇپر جي ڏٿي (ص777)
2. سُهمان سوُر اعجاز چئي، سهڻا **سِرَ پيام**. (سِرَ پيام) سِر تي پيام (ص 755)
3. پڪيءَ پُختيءَ پِرت سين، **پُنيءَ هوتَ پُريچ**. (پنيءَ هوتَ پريچ) هوت جي پنيءَ تي) (ص775)

امر استقبال: سندس بيتن ۾ امر اسقبال جو احسن استعمال پڻ ملي ٿو. جيئن: ڳنڍيچ، چڏيچ، ڪريچ وغيره.

1. چِن مَ چِنڻ گهوريو نينهُن ورائي **ڳنڍييچ**،
لاهه نه مون تان مينڌرا، هوُ جو پهريون هيچ،
چِنيِ ڪيمَ **ڇڏيچ**، طعنن جي تنورَ ۾. (ص769)
2. مون کي منهنجي ماءُ، دليئون دعا**ڪريچ**،
ته هوتاٽي**هيچ**، هر دم هوءِ هيئين ۾. (ص 788)

امر نيازي:

جيڪڏهن ڪنهن کي چئبو ”ڪر“ ته اهو جڻ حڪم ڪيوسين. جيڪڏهن ڪنهن چئبو ”ڪج“ ته اهو وڏيڪ شان پريو ڳالهائڻ آهي. تنهن ڪري ان جي هيءَ معنيٰ آهي ته، ”مهرباني يا ٻلائي ڪري ڪج.(11)

اھڙا امر نيازي جا مثال اعجاز راشدي جي بيتن مان ڏجن ٿا:

1. ھاري حمدالله چئي، ھر ھٽ ۾ کِج.
مرد مردانو ٿِج، محنت جي ميدان ۾. (ص 737)

2. احديت ۾ اعجاز چئي، ھر جاءِ جاڻج حق. (ص658)

3. ھڻج نعرو حق جو، نر ٿئون منجھان نينھن. (ص 658)

مجھول فعلن جو اسم حاليہ:

”ڏاتوءَ جي پنيان ”ابو“ گڏڻ سان اسم حاليہ مجھول ٺھي ٿو.

مثال: پينگھي ۾ لڏبو. (12)

اعجاز شاھ راشدي جي ھڪ اھڙي بيت جي قافين ۾ اسم حاليہ جو ڪارج ملي ٿو:

ٿورو گھڻو سرتيون، لالڻ لاءِ لُڇبو
نڪري شھر ڀنڀور مان، پوءِ پنڌ ڪيئن پڇبو
مُڙي نا مُڇبو عشق وڻ اعجاز چئي. (13)

بيتن ۾ ٻوليءَ جو لھجو:

شاعر پنھنجي آس پاس جي ماحول ۽ مزاج جي ٻوليءَ جي نت نون لھجن توڙي محاورن مان اثر انداز ٿيندو رھندو آھي ۽ شعر چوڻ وقت انھن جو لا شعوري ڪتب پڻ ڪندو آھي، جنھن سان سندس شعر جي ٻولي ۽ لھجي ۾ وُسعت ايندي آھي. اعجاز سائين جي بيتن ۾ ٻوليءَ جي لحاظ سان اڪثر سنڌ جي وچولي وارو محاورو ملي ٿو ڪٿي ڪٿي عوامي لاڙي لھجو بہ سندس بيتن جي ٻوليءَ ۾ قدرتي سوُنھَن پري ٿو. جيئن سندس بيتن ۾ لفظ ڪجاڙو ڪوھ ھَلت، اير پير، تير ٻتير، سنيھڙا، سُڪيليون، سوُريتيون، دعاڳڻ، ور ونءُ ڪتب آندل آھن. ھيئين بيت ۾ لفظ ”ڪجاڙي“ جي ڪارج تي غور ڪيو.

نفل ۽ نماز ڪي، ڪريان ڪُجاڙو
پرينءَ سين پاڙو مون تہ چنوئي ڪينڪي. (14)

”ڪُجاڙو“ لفظ لاڙي لھجي جي، ھيئين طبقي جي ماڻھن جي عام استعمال جو آھي. اھڙي لفظ کي شاھ لطيف رحہ جنھن سھڻي انداز سان ڪم آندو آھي، تنھنجي استعمال ھن لفظ کي سوُنھَن وارو بنائي ڇڏيو آھي.

مثال طور: 1. ڪُجاڙو ڪھان، توکي معلوم سڀ ڪي.
2. منھنجو ڪُجاڙو پينر ھن ڀنڀورَ ۾.

انهن مصرعن ۾ ڪڃاڙو لفظ جيڪا سوُنهَن پيدا ڪريو بيٺو آهي، سا سوُنهن ”ڇا“ لفظ ۾ هر گز ڪانہ بيهندي، انهيءَ سونهن ۽ سُڳند جو احساس فقط علم اللسان جي ماهرن کي ئي ٿيندو.“(15)

اهڙي طرح ”ڙي“ لفظ جو استعمال بہ اعجاز سائين وٽ سُر سسئي ۾ ملي ٿو جيڪو رديف طور ڪم آندل آهي.

ڏيئي ڏير ڏُهاڳ مون، ويا ساڙي **ڙي** ساڙي،
چوريءَ محب چانگن تي، ويا چاڙهي **ڙي** چاڙهي،
ڪين سگهيس ڪيچين کي، آئون تاڙي ڙي تاڙي،
پره پڪارون ڪريان، آئون پاڙي ڙي پاڙي،
هاڻ وجان تي هيڪلي، آئون هاڙي ڙي هاڙي،
لاڙي ڙي لاڙي، ايندس هوت اعجاز چئي. (16)

ان ڪانسواءِ هن ضمير حاضر جمع ’اوهان‘ جي جاءِ تي لفظ ’آن‘ استعمال ڪيو آهي، جيڪو پڻ عوامي لهجي ۾ ضمير حاضر جو هڪ مثال آهي. ڏسو هن سٽن ۾.

اڇو سوُرن واريون ڪريون سورن پيٽ،
آن وٽ پهر پلڪڙو مون وٽ ڪتي چيٽ،
آن وٽ لپ چُرونڪا، مون وٽ ڪرا ڪيٽَ،
آن ڪالهہ ڏنا اڄ ڪي، مون ڏنا مادر پيٽ،
لڳيوَ ڪا لپيٽ، اديون اهڙي اعجاز چئي. (ص 780)

هيٺين سٽن ۾ پڻ عوامي لهجو پسي سگهجي ٿو.

1. جي سڄڻ ناهي ساڻ مون، تہ سوُر سڄڻ جا **هوُن**،
پري شال نہ **پوُن**، انهن ٻنهي کان ڏينهڙا. (ص 776)
2. ڪيمَ لَڄائج **ڪُر**، **ڪُٽڪي** تون هن **ڪوهَ** ۾. (ص 783)
3. سوُرن ڪئي سُڄَ ۾، هيٺيءَ سان **هَلت**. (ص 783)
4. سٺائين **سنيهڙا** تازا **تير بتير**. (ص 795)
5. **پُڇڻ پيٺي** ناه مون، ساٿا تي پيم **سنڌ**. (ص 778)
6. جي وريم **وڙُ وَنوُ** تہ پڻ رهايان روحَ ۾. (ص 776)

بيتن ۾ وچولي جي لهجي مطابق، جمع جي صيغي جو استعمال:

1. **كمرون** ڪيهر شينهن جيان، ڪوُنجن وانگر ڪر (ص 750)
2. جنهن گُجر تي گهايا، **گهُورون** هٽي گهوٽَ. (ص 750)
3. گُنن پريون **گُجريون**، چست، چِتر چالاڪ. (ص 752)
4. ڪينجهر **قناطون** ڪُتيون، ڪيون، ملاحن **موجوُن**،
هـــتي ويون هيٺن تان، فڪرات جون **فوجون**،
تـــيـــون آل اعـــجـــاز چـــئـي، آنندَ ۾ **اوجون**،
گنـــدٽيـــون ۾ گـــوجـــون، ماڳهين ويـــن وســـري. (17)

مٿين بيتن جي سٽن ۾ جمع جي سيغي جو ڪارج سنڌي ٻوليءَ جي وچولي پرڳڻي واري محاوري جو اُهڃاڻ ڏئي ٿو.

چو تہ سري جي لهجي ۾ جمع جو صيغو ساڳين لفظن جو هن طرح ٿئي ها مثال: موجون جو موجان، فوجون جو فوجان وغيره. ساڳيءَ طرح سري ۾ جاڏي، ڪاڏي ۽ جاتي تاتي استعمال ڪن تہ وچولي ۾ جيڏهن، ڪيڏهن ۽ جتي، تتي ۽ استعمال ڪن، اهڙا انيڪ نمونا اعجاز شاه راشدي جي بيتن ۾ موجود آهن، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو تہ سندس ٻوليءَ جو لهجو گهڻي قدر وچولي وارو آهي.

جيڏهن ڪيڏهن تون، جاني آهـــين جـــڳ ۾،
وَهُوَالله فِي السّموات وَالعرض، پئي معلوميت مون،
سڀ ۾ تنهنجون سپرين، سهسين ٿيون صفتون،
آئون نہ چوان ڏون، آهين تون اعجاز چـــئـي.
(ص 658)

جتي آهہ نہ ناهہ ڪا، **اُتي** لَڏ مَر لاهِہ
اڳيرو اعـــجاز چئي نام هلي ڪو ناهِہ
رک اها ساچاهہ جنهن سان پسين پرين ڪي.
(ص 684)

جيڏهن گهڻي گُهرَ، وجهہ واجب **اوڏهين**،
اڻ گهريا اعجاز چئي، ڪانہ لهندا ڪر،
ڪري پڪيءَ جا پرَ، اُڏر انهيءَ پار ڏي.
(ص688)

”سِري وانگر ساهتي پرڳڻي پاسي ڪاتي، ڪاڏي، جاڏي، تاڏي، جاتي ۽ تاتي چون ٿا. سيوهڻ پاسي ڪٿي، ڪيڏي، جيڏي، تيڏي، جتي تتي ٻہ چون. درسي ڪتابن ۾ رڳو ٻيون نمونو عام آهي.“ (18)

اصطلاح:

اصطلاح ٻوليءَ جو حُسن ۽ سينگار آهن. ٻوليءَ جي شعر يا ڪنهن عبارت ۾ اصطلاح جو ڪارج نهايت ڪارائتو هوندو آهي جنهن سان ٻولي معنوي پهلو کان حسين ۽ پختي نظر اچي ٿي.

”اصطلاح جي معنيٰ، ڪنهن لفظ جي ٻي معنيٰ آهي، ورجيس (ٻيٽا) موافقت يا موزوني. انهن جي ظاهري معنيٰ هڪڙي هوندي آهي، پر ان تي سوچ ويچار ڪرڻ کان پوءِ سندس مفهوم يعني معنيٰ ٻي هوندي آهي. ڪي اصطلاح پهاڪن وانگر پسمنظر ٻہ رکندا آهن. سنڌي ۾ اصطلاح ۾ مصدر ”ڻ“ اکر لازمي هوندو آهي.“ (19)

مثال طور: هٿ پير هڻڻ = ڪوشش ڪرڻ. ٽڪر پچڻ = ڪو الزام لڳائڻ.

اعجاز راشدي جي بيتن جي ٻولي ۾ اصطلاح پڻ گهڻي تعداد ۾ ملن ٿا. جيڪي بيت جي سونهن سوڀيا ۽ معنيٰ مفهوم ۾ احسن اضافو ڪن ٿا. سندس بيتن مان مختصر طور اصطلاحن جا نمونا ڏجن ٿا. مثال: اک ۾ ڪرڻ، سينو ساهڻ، نينهڙو نڀائڻ، پيش پوڻ، اکيون پورڻ، تند هڻڻ، مچ مچائڻ، ويچا ويڃائڻ، پاڻ پچائڻ، پاڻ سڃاڻڻ، پاڻ وڃڻ، هينئون هلڻ، اک کڻڻ، هينئڙو ميڇڻ، ساه منو ڪرڻ، سر جو سانگو لاهڻ، منُهن پوڻ، ساه سُڪڻ، نَنهَن تي نچائڻ، وغيره.

اصطلاحن جي معنيٰ ۽ بيتن ۾ استعمال:

1. **اک ۾ ڪرڻ**=نظر ۾ ڪرڻ، تاڙ ۾ رکڻ.اٿس سدائين اک ۾ جهان جملي جامع. (ص 686)
2. **سينو ساهڻ**=برابري ڏيکارڻ، سامهون ٿيڻ. وجي ويڙهي وحدہٗ جي، سينو ساهڻ سَٽ.(ص 653)
3. **اکيون پورڻ**=ساجه چڏڻ، بيحيائي ڪرڻ. بيِهان ٿيِ برھ ۾، اهڙو اکين پوُر. (ص 654)
4. **مچ مچائڻ**=دل ۾ درد پيدا ڪرڻ.توڪل توشو توڻ ڪري، مچي مچ مچاءِ. (ص 655)

5. **ويچا وِيچائڻ**=معاف ڪرڻ، دل مان ڪڍي ڇڏڻ. اِلاالله جي اقرار سان، ويچا سڀ وِچاءِ. (ص 655)

6. **نَنهَن تي نچائڻ**=تڪليف ڏيڻ. پنهنجي مرضي موجب هلائڻ. نَنهَن نچائيڪي ناتر ڪي، دبائي ويو دلير. (747)

7. **پاڻ سڃاڻڻ**=خود آگاهي،پنهنجي ذات کان واقف ٿيڻ. پنهنجي پاڻ سڃاڻڻ ريءَ، وينا سڏائين والي.(672)

8. **هينئون هلڻ**=خيال، فڪر يا رمز جي اُڏام. هينئون هلي جن جو سي پيرين پنڌ نہ ڪن.(ص 681)

9. **مُنهُن پوڻ**=روبرو ملڻ، پردو نہ ڪرڻ. ڪڏهن منهن پوَن، ڪڏهن پردا ڪن پريت لاءِ.(ص 688)

10. **ساهہ سُڪڻ**=ڊڄ، ڀئو ڊپ ڪرڻ. اونو ڪرڻ. جي نہ سُڪايئي ساهہ ڪي، جيت ڪوريئڙي جيئن.(689)

پهاڪا ۽ چوڻيون:

پهاڪا ۽ چوڻيون بہ سنڌي ٻوليءَ جو سينگار آهن. جن ۾ ڪيترين ئي نصيحتون ۽ سمجهاڻيون سمايل هونديون آهن. جيڪي وڏڙن بزرگن جي آزمودن ۽ مشاهدن جو پورهيو آهن.

> ”پهاڪو لفظ جي اکري معنيٰ آهي، اوهو نڪتو يا گفتو جنهن ۾ ڪو اوُنهو خيال يا ويچار سمايل آهي. عام ماڻهن جي روزاني جيوت ۾ اهو گفتو صلاح يا هدايت طور ڪتب آڻجي ٿو جنهن مان ٻين کي اڪثر صحيح واٽ تي هلڻ لاءِ اشارو ملي ٿو.“(20)

اعجاز راشديءَ جي بيتن ۾ بہ پهاڪن ۽ چوڻين جو استعمال ملي ٿو هيٺ ڪجهہ نمونا ڏجن ٿا:

پهاڪا:

1. **ڪُتو چِتو ٿئي تہ بہ ڏٽي سُڃاڻي.**

سالڪ سک سڃائي، ڪُتي سندي ذات کان،
پنهنجي پالڻهار سان، ڪانہ ڪري ٻيائي،
جي چِتو ٿئي، تہ بہ ڏٽي سڃاڻي، ڳڙ تون ڳالهہ اهائي،
اهڙي صفائي، آدمين گهرجي ”اعجاز“ چئي. (ص 792)

ڪتو پنهنجي ڏٽيءَ سان وفاداري ۽ سچائيءَ سان وقت گذاريندو آهي. پر جڏهن ڇِتو ٿيندو آهي تڏهن بہ ايتري ساڃهه هوندِي اٿس جو ڏٽي کي سڃاڻيندو آهي نہ تہ هر ماڻهو کي پيو چڪ پائيندو آهي.

2. مُڇون موريءَ مُڇ، ڦُندي ڦوُسي پُڇَ تي

= سيرت يا باطن کي ڇڏي صورت يا ظاهر تي فخر ڪرڻ.

جنهن پاڻ پڇايو ڪينڪي، رڳو پڇايا رڇَ،
ڪندو ڪنهنجي انتَ جي، سو ڪهڙي ڪڇَ،
نڪا مجازي موج وٽس، نڪا حقيقي وِرڇَ،
بنان عشق اعجاز چئي، چولي پٽون ڇڇَ،
مُڇون مؤريءَ مُڇَ، ڦُندي ڦوُسي پُڇَ تي. (ص 794)

چوٽي:

ٻئي گدرا مُٺ ۾ ڪرڻ = لالچ لوڀ ۾ اچي وڃڻ.

سُرت ڏيوم سرتيون، مون ڪُڏائي ڪئي،
گونروءَ جي گُپت جي، مون کي ڪل نہ پئي.
مون پانيو تِي **مُٺ ۾ گدرا ڪريان ٻئي.**
پوءِ پروڙيم پُرجهي، تہ وهي سيرَ وئي.
اديون ايئين اعجاز چئي، مون ڪانَ ڳالهه ڳئي.
ڇئو ٿهڪيئن ڇئي، آئون ريجهايان راءَ کي. (ص 740)

نتيجو

مٿئين ڏنل اڀياس مان پلي پت معلوم ٿئي ٿو تہ اعجاز شاهه راشدي جي بيتن ۾سنڌي ٻوليءَ جي وياڪرڻي مطابق حالت جري، ضميري پڇاڙين، اصطلاحن، پهاڪن ۽ چوٽين جهڙين خوبين جو انبار آهي. جنهن مان ثابت ٿئي ٿو تہ شاعر کي پنهنجي مادري ٻوليءَ تي چڱي دسترس هئي ۽ انهن جو شعر ۾ ڪارائتو ۽ احسن استعمال ڪيل ڏسجي ٿو. سندس بيتن۾ ادبي ٻوليءَ جي خوبين جو اَکٽ خزانو موجود آهي. جنهن تي وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي. اسان جي ادارن، محققن ۽ عالمن کي گهرجي تہ اهڙي باڪمال، ٻهڳڻي ۽ زباندان شاعر تي تحققيق ڪري سندس شعر جي خاصيتن کي عام اڳيان نروار ڪن تہ جيئن هڪ سٺي ۽ برجستي شاعر کي

سماج آڏو روشناس ڪرڻ جو فرض ادا ٿي سگهي ٿو ۽ اهڙي املهہ گوهر شاعر جي فن ۽ فڪر کان هر ڪو لاڀ حاصل ڪري سگهي.

حوالا:

1. الانا، غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس": انسٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو سنڌ 2005ع ص 140.
2. ساڳيو ص 143_144.
3. ميمڻ، صاحبڏنو"سخن اعجاز" بزم اعجاز نيوسعيدآباد، سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي، سنڌ، 2003ع، ص 773.
4. شيخ، واحد بخش."سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو": سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو سنڌ، 2006ع، ص53.
5. الانا، غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس": انسٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو سنڌ 2005ع ص 148.
6. شيخ، واحد بخش."سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو": سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو سنڌ، 2006ع، ص 379.
7. ميمڻ، صاحبڏنو"سخن اعجاز" بزم اعجاز نيوسعيدآباد، سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي، سنڌ، 2003ع، ص 703.
8. الانا، غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس": انسٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو سنڌ 2005ع ص 152.
9. ميمڻ، صاحبڏنو"سخن اعجاز" بزم اعجاز نيوسعيدآباد، سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي، سنڌ، 2003ع، ص 801.
10. الانا، غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس": انسٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو سنڌ 2005ع ص 153_154.
11. بيگ، مرزا قليچ. "سنڌي ويا ڪرڻ"، ڇاپو چوٿون. سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو،سنڌ: 2015ع، ص 37_38.
12. ساڳيو ص 39.
13. ميمڻ، صاحبڏنو"سخن اعجاز" بزم اعجاز نيوسعيدآباد، سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي، سنڌ، 2003ع، ص 782.
14. ساڳيو ص 698.

15. الانا، غلام علي ڊاڪٽر ”سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس“: انسٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو سنڌ 2005ع ص 162.

16. ميمڻ، صاحبڏنو”سخن اعجاز“ بزم اعجاز نيوسعيدآباد. سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي. سنڌ، 2003ع، ص 779.

17. ساڳيو، ص 769.

18. آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند. ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“: سنڌي ادبي بورڊ، ڄام شورو سنڌ، 2018ع، ص 105.

19. ملاح، مختيار احمد. ”ادبي اصطلاحن جي تشريحي لغت“. سنڌي لئنگويج اٿارٽي، حيدرآباد، سنڌ، 2007ع، ص 39.

20. جيٽلي، مرليڌر،”سنڌي ڀاشا ۽ محاورا“ (هڪ اڀياس)، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو سنڌ، 2004ع، ص 31.

❐